

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Турубарової Анастасії
Володимирівни «Соціально-психологічні засади соціалізації
неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах
травматогенного соціуму», подану на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна
психологія; психологія соціальної роботи**

Соціальні процеси, які стрімко протікають в Україні, є головною ознакою сьогодення. Зміни, що відбуваються у суспільстві, торкаються глибинних інтересів кожної дитини, впливають на її розвиток, встановлюють високі вимоги до її здібностей та успішної соціалізації в цілому. Актуальність дисертаційного дослідження авторка слушно обґрунтовує саме через важливість соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх дітей з особливими освітніми потребами та необхідність комплексного розв'язання завдань, пов'язаних із кадровим, науковим та навчально-методичним забезпеченням їхнього навчання та виховання, із вирішенням нормативно-правових та організаційних питань забезпечення успішності процесу їх соціалізації в умовах травматогенного соціуму. У зв'язку з цим, дослідження дисертанткою специфіки перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами дозволяє акцентувати увагу на соціально-психологічному аспекті означеної проблеми і зробити більш успішним пошук шляхів його оптимізації у травматогенному соціумі. Загалом же авторка слушно констатує відсутність цілісної соціально-психологічної концепції соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму у соціально-психологічній парадигмі наукового знання та нагальну необхідність доведення її до рівня дієвої практичної реалізації.

Отже, актуальність вирішення означеної проблематики, її складність, багатогранність та недостатнє розроблення теоретичних й практичних

аспектів у спрямованості до умов сучасної освіти неповнолітніх з особливими освітніми потребами, а також соціальна значущість, достатньою мірою обґрунтовані у роботі.

Вагомість проведеного дослідження підтверджена його виконанням в рамках наукового плану Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради і відповідає комплексним науково-дослідним темам кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства».

Очевидними перевагами і вагомою науковою новизною даного дослідження є те, що авторкою вперше визначено концептуальні засади дослідження процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму (модель, принципи, компоненти, алгоритм, стратегії, технології) у соціально-психологічній парадигмі наукового знання; розкрито соціально-психологічні проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами (в особистісному, міжособистісному та соціальному векторах), з їх систематизацією та артикуляцією витоків і змісту відповідних соціально-психологічних особливостей неповнолітніх зазначеної категорії, які випробовують травмогенні впливи; запропоновано та операціоналізовано структурно-функціональну модель соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму, яка складається з організаційно-управлінського та практично-впроваджувального блоків і заснована на принципах мультидисциплінарності, системності, індивідуальності, позитивно-ресурсної діагностики, гуманізації, комплексності, безперервності супроводу (його

спадкоємності і послідовності) та ін.; доведено необхідність і перспективність застосування проєктно-модульного підходу до процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму (за діагностично-моніторинговим, організаційно-розвивальним, консультативно-корекційним, освітньо-просвітницьким модулями); виявлено специфіку перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму (за рівнем психологічного реабілітаційного потенціалу у векторі ресурсності їх життєстійкості відповідно до його складових (емоційної стабільності, інтелектуального і мотиваційного потенціалу, особливостей оточення та широти спілкування, реабілітаційної компетентності); за їх особистісними особливостями та інтегральними соціально-психологічними характеристиками міжособистісних відносин); розкрито концептуально-методологічні основи багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму, її зміст та організаційно-процесуальні засади успішності реалізації, з розробкою й імплементацією навчально-методичного і змістовно-технологічного забезпечення цього процесу, виокремленням й обґрунтуванням принципів, методів, прийомів і психотехнологій його соціально-психологічного супроводу, а також соціально-психологічних умов і чинників (інтраперсональних та інтерперсональних) його оптимізації у травматогенному соціумі відповідно до різновиду інститутів соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами.

У першому розділі дисертаційної роботи «Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» Турубаровою А.В. розкрито соціально-психологічні проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травматогенному соціумі; розглянуто соціально-психологічні аспекти організації навчання неповнолітніх з особливими освітніми потребами в процесі їх соціалізації; проаналізовано

соціально-психологічні особливості перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах сім'ї.

Розгляд соціально-психологічних проблем соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в особистісному, міжособистісному і соціальному векторах дозволив авторці систематизувати їх та акцентувати увагу на природі і структурі змісту відповідних особливостей неповнолітніх зазначеної категорії. Дисертанткою з'ясовано, що в особистісному векторі соціально-психологічних проблем соціалізації неповнолітніх в умовах травматогенного соціуму виражено такі особливості, як неадекватність самооцінки, відсутність сталої ієрархії мотивів, зокрема навчальної діяльності, провідного виду діяльності та нездатність до цілеспрямованих дій. У міжособистісному векторі соціально-психологічні проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами розглянуто через їх міжособистісну взаємодію та особливості соціальної поведінки. У цьому аспекті відзначається необдуманість вчинків, імпульсивність, неможливість критичного їх осмислення. У міжособистісній взаємодії переважають лабільність, індиферентне ставлення до власного статусу у групі; характерними є ускладнення під час спілкування, незадоволеність потреби у ньому. У соціальному векторі зазначених проблем в умовах травматогенного соціуму виділено особливості схильностей цих неповнолітніх та їх професійної спрямованості, своєрідність ціннісних орієнтацій. Авторкою відзначається фрагментарність та неточність уявлень про навколишній світ, що не відображають існуючих взаємин, а також незрілість професійних інтересів, їх недостатня усвідомленість і нестійкість.

Попри наявність виокремлених особливостей, дисертанткою наголошується на соціально-психологічних резервах процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у проєкції ресурсності їх життєстійкості та можливостях особистісного і соціального розвитку.

У другому розділі «Концептуальні основи дослідження процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах

травматогенного соціуму» Турубаровою А.В. проведено ґрунтовний соціально-психологічний аналіз ресурсності життєстійкості неповнолітніх з особливими освітніми потребами відповідно до сучасних соціалізаційних викликів; розкрито особливості проєктно-модульного підходу до соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму; здійснено концептуалізацію проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у соціально-психологічній парадигмі наукового знання.

На основі соціально-психологічного аналізу ресурсності життєстійкості неповнолітніх з особливими освітніми потребами, відповідно до сучасних соціалізаційних викликів та розкриття особливостей проєктно-модульного підходу до соціально-психологічного супроводу процесу їх соціалізації в умовах травматогенного соціуму, авторкою наведено концептуальне соціально-психологічне обґрунтування проблеми соціалізації таких неповнолітніх у соціально-психологічній парадигмі наукового знання. Дисертанткою підкреслено, що основу концепції соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму становили системно-інтегративний, генетичний, особистісно-компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний підходи.

Соціально-психологічний супровід процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травматогенному соціумі розглядається авторкою як комплексний метод (принципи, технологія, засоби) практичного його здійснення групою фахівців (мультидисциплінарний підхід), включених в єдину організаційну модель на основі системної роботи, спрямованої на досягнення успішності цілей соціалізації неповнолітніх зазначеної категорії в умовах травматогенного соціуму. Турубаровою А.В. показано, що структурно-функціональна модель, покладена в основу соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами, є єдністю концептуальних положень і технологій, які використовуються, і зорієнтована на успішність процесу соціалізації

неповнолітніх з особливими освітніми потребами в різних соціальних системах. Авторкою цілком доведена необхідність і перспективність застосування проєктно-модульного підходу до процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму (за діагностично-моніторинговим, організаційно-розвивальним, консультативно-корекційним, освітньо-просвітницьким модулями).

У третьому розділі «Соціально-психологічна специфіка перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму» Турубаровою А.В. визначено специфіку перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травмогенному соціумі. Авторкою з'ясовано, що найменшу ресурсність життєстійкості виявили неповнолітні з низьким рівнем психологічного реабілітаційного потенціалу, що пов'язано зі змінами інтелектуально-мнестичної сфери, з низьким рівнем психологічної реабілітаційної компетенції та обмеженістю інтересів, а також з яскраво вираженим негативним сприйняттям наявного дефекту чи захворювання. Дослідницею показано, що на рівень психологічного реабілітаційного потенціалу неповнолітніх з особливими освітніми потребами впливає їх суб'єктивне ставлення до здоров'я/хвороби, особливостями якого є: захисне ставлення до себе, нездатність (або небажання) усвідомлювати і розкривати значиму інформацію про себе; висока емоційна напруженість, обумовлена негативним ставленням до хвороби; прагнення до відповідності соціально бажаному образу; звуження життєвих цілей, складність у плануванні свого майбутнього або нереальні плани на нього; некритичне оцінювання власних можливостей, складність у плануванні своєї майбутньої професійної діяльності. Авторка зазначає, що більшість неповнолітніх з особливими освітніми потребами відрізняє занижена самооцінка, соціальна пасивність; відбувається звуження активного життєвого простору, відставання у соціально-особистісному розвитку, наявність інфантилізації, а серед

дефіцитарних шляхів формування Я-образу, як системи уявлень про власну особистість, переважає наявність комунікативних труднощів.

Дисертантка засвідчує низький рівень соціальної і комунікативної компетентності неповнолітніх з особливими освітніми потребами, що виявляється у незавершеності процесу децентрації, слабкості словесної регуляції дій, труднощах у побудові міжособистісних відносин тощо. Крім того вказує, що у процесі міжособистісної взаємодії спостерігаються несформованість функцій діалогу (комунікативної, програмуючої, контрольної-регулюючої), як необхідного компонента системи комунікативно-діяльнісних відносин; відсутність динамічності позиції та ін., що створює підґрунтя для виникнення почуття самотності, на яке впливають й бар'єри взаєморозуміння (інтелектуальні, емоційні, естетичні, мотиваційні).

Багатоаспектний аналіз одержаних результатів емпіричного дослідження надав Турубаровій А.В. підстави стверджувати, що суттєво підвищуються ризики виникнення дезадаптивних форм поведінки неповнолітніх з особливими освітніми потребами, а всі перелічені дефіцити суттєво спотворюють процес їх соціалізації, що вимагає дієвих соціально-психологічних засобів оптимізації цього процесу у травматогенному соціумі.

У четвертому розділі «Соціально-психологічне забезпечення оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» Турубаровою А.В. визначено концептуально-методологічні основи багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму, розкрито зміст та організаційно-процесуальні засади успішності її реалізації у травматогенному соціумі, проаналізовано її ефективність.

Запропонована авторкою багаторівнева соціально-психологічна програма оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму була побудована на принципах системності, комплексності, індивідуального підходу, раннього

втручання, діяльнісного принципу корекції, а також на загальних принципах групової роботи та вузькоспеціалізованих її принципах.

У системі заходів запропонованої дисертанткою соціально-психологічної програми було виокремлено рівень психологічної діагностики ресурсності життєстійкості таких неповнолітніх (показників психологічного реабілітаційного потенціалу відповідно до функціонування його складових (емоційної стабільності, інтелектуального і мотиваційного потенціалу, особливостей оточення та широти спілкування, реабілітаційної компетентності); особистісних особливостей та інтегральних соціально-психологічних характеристик міжособистісних відносин); рівень розробки індивідуального плану соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму; рівень психологічного консультування, соціально-психологічної корекції, прогностики та рівень аналізу і оцінки результатів оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму.

Організаційно-процесуальні засади реалізації багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травмогенному соціумі, які були визначені авторкою, передбачали цілеспрямоване створення сприятливих соціально-психологічних умов успішності перебігу цього процесу, провідними з яких визначено: соціально-психологічний супровід процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами з усвідомленням фахівцями специфіки професійної взаємодії з даною категорією осіб та формуванням позитивного образу фахівця, у першу чергу, вчителя, зокрема на засадах діалогічного спілкування; науково-методичний супровід розвитку професійної компетентності фахівців, які працюють з неповнолітніми зазначеної категорії; удосконалення форм соціально-психологічної взаємодії з батьками неповнолітніх з особливими освітніми потребами; взаємодія органів державної влади з різними типами установ,

громадськими організаціями у напрямку сприяння процесам соціалізації та інтеграції неповнолітніх з особливими освітніми потребами у суспільство; задіяння можливостей територіальних центрів соціального обслуговування населення у наданні соціально-реабілітаційних послуг неповнолітнім з особливими освітніми потребами та їх батькам тощо.

Слід відзначити коректне застосування методів статистичного аналізу даних, що дозволило дисертантці достатньою мірою обґрунтувати їх та довести статистичну достовірність. Загальні підсумки роботи, викладені у висновках, мають як теоретичне значення, так і практичну спрямованість.

Можна зробити загальний висновок, що отримані у роботі результати характеризуються безсумнівною науковою новизною і мають конкретну теоретичну й практичну цінність, можуть бути використані у подальшій розробці окресленої проблематики.

Поданий у дисертації матеріал, його соціально-психологічна артикуляція та інтерпретація, загальні висновки не викликають заперечень. Разом із тим необхідно зупинитися на окремих зауваженнях та побажаннях щодо його змісту.

1. По тексту роботи авторка застосовує категорію «соціально-психологічний конструкт», як-то: «...одиноцею аналізу у контексті даного концептуального підходу постає категорія соціально-психологічного конструкту, під яким розуміються інтеграційні системи різного рівня складності, до яких входять вторинні, менш складні індивідуально-особистісні утворення». Як відомо, у психологічній науці відома та досліджувана категорія «конструкт», тому постає необхідність роз'яснення дисертанткою відмінностей між зазначеними категоріями.

2. Оскільки дисертанткою розроблено саме структурно-функціональну модель соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму, а не теоретичну, її бажано б було подати для більшої наочності у змісті реферату дисертації.

3. При формуванні авторкою вибірки досліджуваних до неї увійшли неповнолітні з особливими освітніми потребами за різновидами нозології. Проте, у тексті дисертації про специфіку перебігу процесу їх соціалізації відповідно до цих різновидів не йдеться, що потребує додаткового пояснення.

4. У ряді випадків (це стосується як окремих підрозділів, так і розділів роботи) висновки оформлені не як стисла констатація виявленої закономірності і встановленого факту, а як повідомлення про певний етап виконаної роботи. Необхідно більш детально обґрунтовувати об'єктивність виявлених тенденцій та результатів дослідження.

Наведені зауваження не ставлять під сумнів вагомість основних результатів дисертаційного дослідження, отже не можуть вплинути на його обґрунтовану вище загальну позитивну оцінку.

Дисертація за своїм змістом цілком відповідає паспорту спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. У дисертації не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Результати дослідження пройшли доволі широку апробацію шляхом їх обговорення на науково-практичних конференціях, конгресах, форумах, семінарах, різного рівня, зокрема у країнах Європейського союзу. Авторка має велику кількість публікацій у фахових виданнях, в тому числі у наукометричних періодичних виданнях, а всі основні наукові результати відображено у її публікаціях.

Реферат за своїм змістом повністю відбиває основні положення, програму дослідження та висновки дисертації. Загальне оформлення дисертації та реферату відповідає державним вимогам до оформлення докторських дисертацій та публікацій.

Дисертаційна робота «Соціально-психологічні засади соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» є завершеною науковою працею, виконана на високому теоретичному та емпіричному рівні. Отримано нові науково обґрунтовані

результати, що вирішують наукове завдання визначення та оптимізації соціально-психологічних засад процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травматогенному соціумі. Дисертація має значне практичне застосування, відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., а її авторка Турубарова Анастасія Володимирівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

доцентка кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка МОН України

Є. В. Гейко

*Директорка
З наукової роботи
Центральноукраїнського
університету імені
Володимира Винниченка*

Л.В. Ковч